

ЭНХЭ-БУЛАД БААТАР

Дүрбэн акттай драматически поэмэ

ХАМААДАХА НЮУРНУУД:

Буумал хаан

Эрхэ-Мэргэн — хаанай ехэ хүбүүн

Энхэ-Булад — хаанай бага хүбүүн

Хэшэгтэ — дархан.

Арюун-Гоохон — дарханай басаган.

Солбон-Баатар — Энхэ-Буладай бодото эсэгэ

Шуумар-Баатар

Хулдаар-Баатар

Дууша үбгэн

Бөө

Удаган

Ахалагша һахюул

Һүлдын харуулшан

Захын баатар

Хаанай хаби ноёд, хатад, баатарнууд, мэргэд, сэрэгүүд, элшэнэр, эрэгтэй эмэгтэй олон зон.

НЭГЭДЭХИ АКТ

Нажарай найхан саг. Мал адууһанай тэбээрэн тэнжэн, гол мүрэнэй сэбэр тунгалаг болоод, уужам талын энгэртэ уняар мананай һуунагтан байха үедэ. Гоё найхан горхоной эрье шадар ногоон зүлгэ талмай дээрэ зунай зугаа наадан боложо, хүбүүд басагадай дуун жииян, холо ойрые зэдэлүүлэн байна.

Хоор ба танца

Үндэр уулын энгэртэ
Үлир мойһон һалбараа,
Үнгэ торгоор залаалаа,
Үүлэн хүхөөр намаалаа,
Үзүүрээрээ сэсэглээ,
Үрэ жэмэсээр хэшэглээ.
Үнэр үргэн дайдада
Үетэн нүхэд гүлгэс гээ,
Үрмэ тараг халяаха
Үрезл баяр ялагас гээ.

Хамтын хатар нааданай шийдэжэ, ханхинан жииян байха үедэ гүбээгэй саанаһаа тунхагшын дуунай абьяан соностоод, тэрэнэй малгайн улаан залаа һахас гэжэ далда ороно. Хамтын хатар наадан зогсожо, хара зон хаанай хүртэ дарагдан хүгэдэнэ. Хаанай хаби ноёдоороо үнгэрхэдэнь хара үүлэн тунажа, һэб-һаб һэбшээ татана.

Хээрэ талын дунда ганса сагаан һэеы гэрэйнгээ үбэртэ хаантаниие үдэшэжэ гээгдэһэн Хэшэгтэ дархан, жэрхэхэн ба дураа гутаһан хэбэртэй.

Хэшэгтэ дархан

Ан ангаа абалхаяа
Абада гаража талийба даа...
(Басагандаа хандажа).
Хайрата ганса басагамни,
Халаглан уйдаһан хэбэртэйбши?

Арюун-Гоохон

Ай, буурал эсэгэмни!..
Ариозо
Хаанай ябаһан харгыгаар
Хара манан тунана.
Үхэл тахалаар анхилан,
Үбһэ ногоон хагдарна.
Хада дээгүүр наран маңдаад,
Хабтагай дайдыем гэрэлтүүлыш!
Хамаг арад зонхондомни
Халуун жаргал хайрлыш!

Хаанай хашалангһаа хахасуулха
Хабата баатар түрэхэ гү?
Ай, сарюун Энхэ-Булад баатарни,
Яахадаа хаанай хүбүүн байгаабши даа...

Хэшэгтэ дархан

Дуугай, дуугай, басагамни!
Эрьехэ наран гэжэ бии юм...

Эрхэ-Мэргэнэй дуунай абьяан холоһоо соностон дүтэлнэ.

Эрхэ-Мэргэн

Басаган, шамдаа би дуратайлби
Баруунхан хасараа үндүүлыш.
Үхинхэн, шамдааби дуратайлби
Үрөөһэн хасараа үндүүлыш.

Х э ш э г т э дархан

Наашаа талиижа ерэбэ ха,
Саашаа орол даа гэртээ.

*Арюун-Гоохон шамдан гэртээ ороно. Эрхэ-Мэргэнэй
дуун бүришые дүтэлнэ.*

Эрхэ-Мэргэн

Басаган, шамдаа би дуратайлби
Баруунхан хасараа үндүүлыш.
Үхинхэн, шамдаа би дуратайлби
Үрөөһэн хасараа...

(Орожо ерэхээр, Хэшэгтэ дарханда.)

Зай, үбгэн хара дархан,
Алтан зэнтэ номонуудни бэлэн гү?

Хэшэгтэ дархан

Агуу ехэ хаанай
Алдарта мэргэн тайжа,
Алтан зэнтэ номыетнай
Асаржа бариһууб тандаа.

*Дархан гаража ошоно. Эрхэ-Мэргэн дуулаһаар, гэр
тээшэ дүтэлнэ.*

Эрхэ-Мэргэн

Басаган, шамдаа би дуратайлби
Баруунхан хасараа үндүүлыш.
Үхинхэн, шамдаа би дуратайлби
Үрөөхэн хасараа үндүүлыш..
Энхэ-

Булад баатарай абья абаһаар, анираа хатажа зогсоно.
Уданшьегүй Энхэ-Булад баатар орожо ерэнэ.
Тэрэнэй хойноһоо гэтэжэ мүрдэжэ ябаһан бөө удаган хөөр
бээ нюун далда ороно.

Яагаа яаралтай ябаабши, Энхэ-Булад,
Басагантай болзортой байгаа гүш?

Энхэ-Булад

Ши эндэ юүндэ байгаабши?

Эрхэ-Мэргэн (*омогтойгоор*).

Агнууриин габьяадам

Абымни намда хайрлаһан

Алтан зэнтэ һомонуудаа

Абаашахаа эндэ ерээб!

Энхэ-Булад (*дураа гутаж*).

Булагай майлада алаһан

Буга ногоон хоёртомни гыш!!

Эрхэ-Мэргэн

Аргатай хүн алдадаггүй юм,

Аха дүүнэр арсадаггүй юм!

Энхэ-Булад

Нюуртаа үһэтэй бэшэ аад,

Яаж урдаһаамни харанабши?!

*Хэшэгтэ дархан һомонуудые асаржа, Эрхэ-Мэргэндэ
үгэнэ.*

Хэшэгтэ дархан

Агуу ехэ хаанай

Алдарта мэргэн тайжа,

Алтан зэнтэ һомыетнай

Асаржа барибаб таңдаа.

Эрхэ-Мэргэн (*Энхэ-Буладые ёгтолон*)

Болзорто басагантаяа ушаржа,
Золтой ябажа бусыш даа!..
(Түргэн гаража ошоно).

Энхэ-Булад

*(Субынгаа хормой доро нюужа ябаһан мүнгэн
һэлмэ гаргажа, Хэшэгтэ дарханда хандана).*

Эритэ мүнгэн һэлмэ эбдээд,
Эрдэни хурдан һомонуудтамни
Эдитэ хурса зэн хээд үгыш даа.

Хэшэгтэ дархан

Ай, заяан зайлуул!..
Хабата сарюун баатарни,
Хаанай хүлдэдэ халдаба гүш?
Толгой бэемнай саазада,
Тохоног бэемнай минаадал!..

Энхэ-Булад

Хара зоной нэгэн бэлэйлши,
Хараалга хүлдэһөө бү айгыш.
Хаанай саазаһаа сухарингүй,
Хаба хүсэ нэмэлсыш!

Хэшэгтэ дархан

Аха дүүнэрэй хоорондын
Атаа жүтөөн бэшэ бэээ?
Атаа жүтөөнэй хоронһоо
Арюун дайдамни аршалаг!..

Энхэ-Булад

Хайрата үбгэн дархамни,
Хаан эсэгын хараалһаа
Хамһажа шамаяа аршалхаб,
Хани нүхэдтөө найданаб.

Хэшэгтэ дархан

Зай, яахаб даа...

Энхэ-Булад

Ашата буурал дархамни,
Хара зоной нэгэн бэлэйлши,

Хараалта хүлдэһөө бү айгыш.
Хаанай саазаһаа сухарингүй
Хаба нэмэлсэхэхээ бү арсыш.

Хэшэгтэ дархан

Ай, хүбүүн хүлэгни!

*Дархан нэлмэээ абажа гарана. Арюун-Гоохон гэрһээ
гаража ерэнэ.*

Арюун-Гоохон (Энхэ-Буладта).

Шиниингээ ехээр удаархада,
Сэдьхэлээ зобон байгаалби.

Энхэ-Булад

Ай, Арюун-Гоохон дүүхэймни,
Алтан төөриг дэлхэй дээрэ
Аляхан түрэн минингээ
Эрэн алаг зүрхэндэ
Этигэн найдан ябыш даа.

Арюун-Гоохон

Наһандаа найдажа ябаһан
Найдалтай хонгор амарагни!
Золгохо үдэрөө хүлээжэ,
Зобоно гэжэ мэдыш даа...
Дура нэшхэлэй долгиндо
Абтаба гэжэ һаныш даа...

Энхэ-Булад

Хайрата инагни, шагныш даа,
Халуун зүрхэндэм найдыш даа!

Арюун-Гоохон

Хабата шамаяа һанахадаа,
Халуун зүрхэмни хайланал.

Энхэ-Булад

Уулынгаа оройгоор уняартааша
Уужамхан дайдамни мартуулхагүй.
Урихан зулгы амарагни
Ухаан зүрхэндэм мартуулхагүй.

Энхэ-Буладые ооглоһон ангуушадай дуунай абяан

СОНОСТОНО.

Нүхэдни агнуурида урижа байна...

Шуумар баатар нүхэдөө дахуулан орожо ерэнэ.

Шуумар-Баатар

Ядабалди шамаяа хүлээжэ,

Яатараа удаарбаш, баатарни?

Ой тайгада гаража,

Ура мэргэеэ туршаял!

Хулдаар-Баатар

Адуунай мяхан хашарааж,

Ангай мяха хануулба.

Ара гурьбадаа абалжа,

Ангай атарые хунгаял!

Энхэ-Булад

Залуу наһанай наадан гэлэй,

Эдир наһанай тоохон бэлэй!!.

Хэшэгтэ дархан

(номонуудтань зэн хээд асарна).

Алтан хайлуур номонойтнай

Алдарта хурдан номонуудта

Зэн хэжэ асарбаб,

Зэбэ нодынь амалбаб.

Зориһон газартаа золтой ябаарай,

Зонхон арадаа мартангүй ябаарай!

Энхэ-Булад

Юрөөлтнай үеын болог,

Үгэтнай хэтын болог!

(Арюун-Гоохондо).

Зай, баяртай, инагни,

Замдаа шамаяа золгохоб!

Энхэ-Булад баатар мэргэдээрээ хамта гаража ошоно. Хэшэгтэ дархан Арюун-Гоохон хоёр тэдэнэрье үдэшэн, гэртээ ороно. Гүбээгэй бооридо хоргодон хэбтэһэн Эрхэ-Мэргэн бөө удаган хоёртоёо хамта гаража ерэнэ.

Эрхэ-Мэргэн

Балшыса барибаб шамайе,
Миниингээ хүсье мэдэхэш!
Хара дархантаяа хамта,
Хани нүхэдөөрөө булта,
Ядахын зоболон яһан дээрээ үзэхэт,
Тулихын тулай толгой дээрээ харахат!..

Х ү ш э г э

ХОЕРДОХИ АКТ

Улаан торгон асариин үбэртэ, олон эхэнэрнүүд зэлэ татан, зэргэ хашан һуужа, сагаан торгон һэеьдэ алтан луу шэрэнэ. Тэдэнэй дэргэдэ ордоной һахюул сэрэгүүд архидан зугаална. Амаа халаашадынь эхэнэрнүүдтэ халдажа, шаг шууяа татуулна.

Ахалагша һахюул

Дүүрээр дүүрээр аягалыш,
Дүлэтэй хара гэхэгүйлби.
Дүтэлөөд наашаа һуугыш,
Дүүлэгэр багахан гэхэгүйлби.

Хоор

Дүтэлөөд наашаа һуугыш,
Дүүлэгэр багахан гэхэгүйлби.
Байзал даа, саашаал даа...
Юун болоо гээшэб, хумхаараа гүт?!.

Ахалагша һахюул

Халитар дүүрээр аягалыш,
Хатуу хара гэхэгүйлби.
Хажуудам наашаа һуугыш,
Харюу багахан гэхэгүйлби.

Хоор

Хажуудам наашаа һуугыш,
Харюу багахан гэхэгүйлби.
Байзал даа, саашаал даа...
Бү шууя, зайл даа, юрэдөө,

ха-ха-ха... Ай!..

Түлэг хүхилгэн, зугаа боложо байтар, хаанай агнууриһаа буужа ерэхэ мэдэгдэжэ, хүн зон хүлдөө унана. Һахюул сэрэгүүд хүнүүдые зонхилжо, байра һуурияа эзэлнэ. Эрхэ-Мэргэн, бөө удаган хоёрые дахуулан, ордоной асари сооһоо гаража ерэнэ.

Эрхэ-Мэргэн (бөө удаган хоёрто)

Хаан эсэгын асуухада,
Хардан Энхэ-Буладые
Хара дархантайнь мэдүүлхэт!

Бөө Удаган хоёр

Ойлгоо, ойлгоо, ойлгообди.
Ойлгохын найнаар ойлгообди.

Ордоной хоор

Шэрүүн хатуу Буумал хаамнай,
Шэрүүн хатуу Буумал хаамнай,
Ангай атарые аблаад бусабал,
Ангай атарые ашаад ерэбэл...

Ангууриин олзо ан гүрөөһэ ашаһан тэлэхэн ангуушад үнгэрнэ. Ноёд хатад олоор сугларжа, угтамжын ёһолол захална. Эрхэ-Мэргэн эсэгээ угталсан хүгэдэнэ. Хаан орожо ерэнэ.

Хаан

Ай, заяан!..
Эрдэм бэлиг түгэлдэр,
Эрхэ-Мэргэн хүбүүмни,
Энхэ-Булад дүүдэйшни
Эндэ угтажа гараагүй аал?

Эрхэ-Мэргэн

Угтажа эсэгээ гараагүй хадаа
Ой тайгаяа зубшаа аабза...
Ашата хаан эсэгэмни,
Абын олзо хэр байгааб?

Хаан

Ханхан дайдын эзэдүүд

Харамгүй хайрлаа ангуудаа,
Үгэлгэ хайрынъ харюулан,
Үлгэн дайдадаа мургэхэм!

Эрхэ-Мэргэн

Тон зүб!

Угай заншал баримталан,
Урмашаһан дороо мургэгты.
Бурмал мүнгэн хэлмэээ
Буруу тээгээ агсагты.

Хаан

Һүрхэй һануулан хэлэбэщ,
Һүлдым абаад ерэгты!

*Ухаа мэдээ алдаһан харуулшан гүйн ерэжэ, хаанай хүлдэ
һүгэдэн унана.*

Харуулшан

Хайрлыт, хаан эсэгэмни,
Хара тархием саазалыт...
Хаража шадангүй һүлдыетнай.
Харата дайсанда абтабалби...

Хаан

Юу? Юу? Юу гэнэщ?!

Харуулшан

Харата дайсан добтолжо,
Хан һүлдыетнай хулуугаал...

Хаан

Ай, заяан!..

Харуулшаниие хаалтада хаягты!

Ари

Табан хушуу мал үсхэжэ,
Хоёр хүлтэ зоние эзэлжэ,
Хаан боложо һууһаар
Дээрмэдэ ороогүй бэлэйлби...
Эритэээ буляагдаһан эрэ муу,
Багажаяа буляагдаһан баатар муу.
Тиихэдэ хүлдэээ хулуугдаһан хаан

Ямар хэмэр гэдэг бэ?!.
Эрхэ-Мэргэн хүбүүмни,
Ши юу хэлэхэ байнаш?

Эрхэ-Мэргэн

Уг заяанһаан асуугыт,
Ухаан түгэлдэр эсэгэмни,
Хаан (бөө удаган хоёрто)

Үнэниие мэдэжэ заагаашан,
Худалые танижа, хэлээшэн,
Хан түрымни түшэгүүд,
Таанар үгээ хэлэгты!

Бөө Удаган хоёр

Хаан эзэнэй хэрэгтэ
Хаба шадалаа үгэнэбди
Эзэн хаанай мэдэлдэ
Энэ бээ үгэнэбди.

Бөө удаган хоёр бөөлэжэ захалба.

Удай мүнгэн тэнгэриһээ
Удхалжа бууһан,
Улаан шарга наранһаа
Дугы барин бууһан,
Һэлымэ эбэрээрээ
Үндэр тэнгэриие зуран бууһан,
Һэнжымэ бойногоороо
Уһан далайе дүрэн бууһан,
Баруун хойто зүгтэ
Боро хуһан шүргөөлгэтэ
Буряад зоной заяан
Буха-Ноён баабайм, заагыш!..

Хоор

Ай, заяан зайлуул!
Ай, заяан зайлуул!
Үндэр тэнгэри аршалыш,
Үлгэн дэлхэй абарыш!..

Бөө

Агуу ехэ хаан эзэн!..

Удаган

Хаан баабаймни!..

Хаан

Юу мэдэбэт, хэлэгты!

Удаган

Хаан баабай, хүлдэдэтнай

Добтолһон дайсан — шини

Халуун шунанайшни хүн байнал!...

Хаан (ухаа алдажа)

Хэнэй тухай хэлэ алдабаш,

Хэлэһэн үгээ мэдэнэ гүш?

Хардан худал хэлээ наа,

Хара тархяараа харюусахаш!.

Бөө

Агуу ехэ хаан эзэн!

Энхэ-Булад баатар тайжатнай

Эрдэни хүлдэ һэлмыетнай

Хулуужа дарханда эблүүлгээд,

Зэн хүүлэбэ гэбэл!

Хаан

Эрхэ-Мэргэн хүбүүмни,

Эдэ үнэн хэлэбэ гээшэ гү?..

Энхэ-Мэргэн

Заяанай заабари байнал даа...

Хоор

Ай, заяан зайлуул, тэнгэримни!..

Хаан

Баатар мэргэдые ябуулаад,

Хоюулайнь баряад асарагты!

Саазын дохёо татагты!!.

Хаан ордондо ороно. Эрхэ-Мэргэн сэрэгүүдые томилон ябуулна. Саазын хэнгэрэг зэдэлжэ, амитан зон сугларна.

Хоор

Юун болоо гээшэб?..

Юун болоо гээшэб?!.
Ноёд түшэмэд хэлыт,
Ноёд түшэмэд хэлыт!..
Саазын дохёо юүндэ татааб?
Саазын дохёо юүндэ татаа гээшэб?!.
Юун болоо гээшэб?
Юун болоо гээшэб?
Хэнэй сааза хэхэнь гээшэб?
Хэнэй сааза хэхэнь гээшэб?
Аюулта саг тэхэрибэ гээшэ гү?
Аюулта хара саг тэхэрибэ гээшэ гү?
Хэниие асарба гээшэб?
Хэшэгтэ дарханиие асарба!..

Сэрэгүүд Хэшэгтэ дарханиие үрсэгэшүүлэн шэрэжэ асарна. Эсэгынгээ хойноһоо Арюун-Гоохон гүйжэ ерэнэ.

Арюун-Гоохон

Ай, хүхэ номин тэнгэримни!

Шамайе саазалхань гү хаан, эсэгэмни?!.

Арюун-Гоохоной дууе дуулаһаар, хаан ордон сооһоо гаража ерэнэ.

Хаан

Ай, дорой хара дархан!..

Хан түрэдэмни урбажа,

Магтаал хүлдэдэмни добтолбо гүш?!.

Уг заяамни ушарымни заагаа,

Урдамни хэбтээд хэлэ үнэнөө!

Хэшэгтэ дархан

Хаан эзэн...

Һэргэг һахижа шадангүй

Һэлмээе хаан абтаба хат.

Үбгэн буурал байнам даа,

Үһөөгөө абаха болобо бэээт.

Арюун-Гоохон

Ай, хүхэ номин тэнгэримни!..

Хаан

Юун гэнэш, дорой муу нохой!
Хэзээнэй эрэлхэг болобош?
Хэзээнэй зүрхэлиг болобош?
Үнэнөө хэлэ намда,
Үгы наашни саазалхаб!!.

*Энхэ-Булад баатар агнуурида гараһан нүхэдөөрөө
хамта орожо ерэнээр.*

Энхэ-Булад

Зогсыт, хаан эсэгэмни, зогсогты!
Зоболонто дархан зэмэгүй, табигты!!.

Хаан

Тиихэдээ...
Һүлдэдэм добтолһон дайсан
Ши бэээрээ мүн гүш?!

Энхэ-Булад

Һэлмышни хулуугаагүйб — абааб!
Амитанай нюдэнэй нёлбоһоор
Адхарһан горхо зогсоожо,
Арад зоноо жаргуулха
Арюун зорилготой ябааб!

Хаан

Хоюулайень баригты!
Хара тамада хаягты!!.

Хоор

Ай, заяан зайлуул!
Ай, заяан зайлуул!..
Хаанай сааза хатуурба,
Хараалта саг тэхэрибэ...

Арюун-Гоохон

Ари

Ай, номин тэнгэримни!
Ай, хүхэ номин тэнгэримни!..
Хайра ехэтэ хаан эзэн,
Хайрлыт уймар эсэгыемни.
Галта хара нюдэмни

Ухатан байнал — хайрлыт.
Хүрин алаг зүрхэмни
Шуһатан байнал — үршөөгыт!
Ай, зоболонто үбгэн эсэгэмни!..
Хабата сарюун баатарнууд,
Хаба хүсөөрөө туһалалсыт!
Хаһата арюун тэнгэримни,
Хараалта сааза тэхэрюулыт!!.
Хаанай саазын хатууда
Хайрата зонхон зобонолди.
Хара шоройдо булагдан
Халуун аминһаа хahasаналди.
Хада дээгүүр наран мандаад,
Хабтагай дайдым гэрэлтүүлыш!
Хамаг арад зонхондомни
Халуун жаргал хайрлыш!!.

Хоор

Хайрата хонгор дүүхэймнай,
Хайрлан шамаяа байналди.
Хаанай саазаһаа аршалха
Хаба шадалаар багалди.
Шоро муута үбгэниие
Абарха баатар байгша най.
Хара тамын нүхэнһөө
Мулталха арга олдогшо най.
Уужам үргэн дайдамнай
Уйдхарай нёлбоһоор салгидаба
Унаган хээли зонхоннай
Гашуудал зоболондо гангинаба!..

*Амитан зоной уур хилэн бусалжа, харуул сэрэгүүдые
хамха түрин, хаан тээшэ дугташана.*

Хаан

Хүрөө, болоо!!.
Сааза зогсоогты...
Хара дархание абаашаад,
Хаалтада саашань хаягты!

Энхэ-Булад баатарые
Хан хүлдэдэмни довтолһондонь
Хоёр далынь мэнгээрһые
Тануулжа нохойдо хаягты!!.

Хоор

Ай, заяан зайлуул, тэнгэримни!!.

Энхэ-Булад баатарые туужа абаашана. Хэшэгтэ дарханиие шэрэжэ гаргахадань, Арюун-Гоохон мууража унана, тэрэниие Шуумар баатар тодожо, гар дээрээ үргэн ябана.

Хүшээгэ

ГУРБАДАХИ АКТ

Хаанай улаан торгон асари дотор Шаралдай хаанай элшэнэрые угтажа, найр зугаа, арза хорзо уулган боложо, хүшэгэнэжэ байһан үе.

Ордоной хоор

Хатарша хүлэгүүдээ унахаджархёод,
Хадынгаа дабаае дабанхайбди.
Хариингаа айлшадые угтахаджархёод,
Хаанайнгаа ордондо найрланхайбди.
Абайхан хаанаймнай хайрануудынь
Аран дээхэнүүрээ яларанхай.
Арюухан тунгалаг алдар солонь
Аладайнгаа холохонуур толоронхой.

Шаралдай хаанай элшэнэрэй асарһан гурбан томо наадагуудые Буумал хаанда асаржа барина. Хаан ежэ баяртай бэлэг наадагуудые хаби ноёдтоо дамжуулан үгэнэ.

Ордоной хоор

Эзэнхэн хаанаймнай угтамжые,
Элшэнэр айлшад тогтоогыт!
Магтаал, магтаал, магтаал татая!
Хаан эзэнээ солolon магтая!
Гоё найхан басагадай хатар танца эхилнэ. Басагадай

хатарыг хариин элшэнэр ехэ найшааһан хэбэртэй.

Хаан

Айлшаднай ама халаба,

Дууша үбгэн, дуулажа сэнгүүл!

Дууша үбгэн зоной дундаһаа гаража, хаан ноёдто дохёод, зэргын тэг дунда һуужа, ятаган дээрэ наадажа, дуугаа дуулаба.

Дууша үбгэн

Бухын бухын зохороондо

Буруугай буухираан мүнхэ хаяа.

Буряад зоной тииргэндэ

Зугаа наадан мүнхэ хаяа.

Уһан мүрэнэй дулаанда

Удхаша шубуун ерэнэ хаяа.

Уужам дайдымни зузаанда

Наадан зугаа мүнхэ хаяа.

Үбгэнэй дуунай дүүрэхэдэ, хоёр бүхэнэрэй барилдаан-танца болоно. Тэдэнэрыг сэрэгүүдэй танца халана. Шуумар Баатар орожо ерэнэ.

Шуумар-Баатар

Энхэрыт, хаан эзэн,

Энхэ-Буладай захяае

Дамжуулхаа танда ерэлэйб.

Хариин хаанһаа хүлээһэн

Хараалта гурбан наадагууд

Бэлэг гуйлга бэшэ гэбэл!

Хаан

Тиихэдээ юуб?..

Шуумар-Баатар

Хатуу дайнай үүдэ дэлиһэн,

Харата муухай уряал гэбэл.

Наадагуудынь нандаагаад бусаагты,

Һаналынь тааһанаа мэдүүлэгты.

Хаан

Харата уряал гэбэ гүш?!.

Шуумар-Баатар

Хабата баатарнуудаа уригты,
Хариин элшэнэртэ харуулагты.
Тэбхынь ангайсар татуулаад,
наадагынь гэдэргэнь бусаагты.
Хамаг зоноороо хамнажа,
Хараалга даие сарагты!

Хаан

Хатар наадаа зогсоогты,
Хабата баатарнуудымни уригты!

Хатар наадан зогсоно. Хулдаар-Баатар орожо ерэнэ.

Хулдаар-Баатар

Хаан эзэн,
Хабата баатарнуудтнай бэлэн болоо.

ОРДОНОЙ ХООР

Магтаал дугаа татая,
Баатар мэргэдээ магтая!
Уулын шэнээн бараатай
Уужам найхан ордонтойбди.
Ургы сэсэг шэмэгтэй
Унаган хиидхүүр дайдатайбди.
Аянай холые агшаадаг
Адуунай дээжэ хүлэгтэйбди.
Абарга хүсэ шадалтай
Арсалан заан баатартайбди.

*Баатар мэргэд олоороо хүрээглэн, ордон соо орожо,
хаанай урда хүгэдэн дохино.*

Хаан

Хабата сарюун баатарнуудни,
Хаба хүсээ туршагты!

Баатарнуудай урда номо наадагуудые абаашажа
табина. Тэдэнэр хойно хойноһоо туршажа үзэнэ, номонуудай
хүбшөнүүдые татажа диилэхэ баатар байбагүй, – бултадаа
гэдэргээ сухарйба.

Хаан

Хабата сарюун Шуумар-Баатарни,
Хаба шэдиэз туршал даа.

Шуумар-Баатар туршажа үзөөд, гэдэргэнь табина.

Шуумар-Баатар

Аргамни үгыл даа, яагаабиб даа..

ХААН

Яагаабши, Шуумар-Баатарни?

Хулдаар-Баатар туршал даа.

Хулдаар-Баатар туршажа үзөөд, баһа дабангүй,
гэдэргэнь табиба. Хариин хаанай
элшэнэр омогорхон бахархан һууна.

Хулдаар-Баатар

Минишье аргамни үгыл даа...

Хаан

Танаа барагты даа, баатарнуудни...

Эрхэ-Мэргэн баатарни,

Ши туршаад үзэл даа.

Эрхэ-Мэргэн

Хаан баабаймни, хүлисэгты,

Баруун гараймни балсан соо

Баггүй үбшэнтэй болошоо юм...

Хаалтаһаа Энхэ-Булад баатарые

Асараад туршуулаад үзэгты.

Хэды шэнээн хүсэтэй юм ааб,

Хүн зомнай хаража мэдэг...

Хаан

Эрхэ-Мэргэн хүбүүмни,

Эрид үнэн хэлэбэш!

Энхэ-Булад баатарые

Эндэ дары асарагты!

Һахюул сэрэгүүд шамдан гаража ошоно. Арад
зоной дунда дураа гутаһан хэбэрэй дүүеэн соностоно.

Арадай хоор

Энхэ-Булад баатарай
Хоёр далынъ мэнгээрhэ
Тануулжа хаяа бэшэ хэн гү?..
Далаа тануулhан баатарнай
Дабаха юумэ аал хаадагуудые?..

Арюун-Гоохон Шуумар-Баатарай дэргэдэ гүйжэ ошоно.
Муухай хара шарайтай хаалтын нэхюул дээхэн аргамжаар
хүлээтэй Энха-Булад баатарые ооһорлон хүтэлжэ асарна.
Амитан зон бүри олошорно.

Арюун-Гоохон

Ай, хүхэ нвмин тэнгэримни,
Ами наһыень абаралсыш!..

Хаан

Хамагһаа хабатай,
Бултанһаа хүсэтэйб
Гэгшэ бэлэй гүш намда?
Аба эдэ хаадагуудые,

Ангайсар заалаад,
Аса мэнэ намда!

Энхэ-Булад

Яагаабта, хаан, наадалаа гүт намайе,
Яагаабта, далани мэнгээрhэ тануулаад,
Һүүлдэнь туршажа байхадаа?
Хабата баатарнуудтнай яагаа юм?
Үгы даа, минии аргамгүй!

Хаан

Таабаб гэхэдээ шадамар аад,
Татаха болоходоо сухариба гүш?!.

Шуумар-Баатар

Үргэн сээжэдээ хүсээ мэдыш,
Үлгэн дайдынгаа нэрые һаныш.
Баатар мэргэдшни бараңдаа,
Арад зонхоншни бултадаа
Хүлээн энгэн байналди,
Хүсэ шадалыешни мэдэнэлди.

Арадай хоор

Үргэн сээжэдээ хүсээ мэдыш,
Үлгэн дайдынгаа нэрые һаныш.
Баатар мэргэдшни бараңдаа,
Арад зонхоншни бултадаа
Найдан хүлеэн байналди,
Хүсэндэшни хүсэ нэмэхэлди.

Энхэ-Булад

Хаан тайжа хоёрой хоролхон байхада,
Хоёр шандааһамни хотогодшые гэнэгүй.
Арад зонойнгоо найдан байхада,
Арсаха аргамнигүй, дүүргэхэ уялгатайб!
*Хара дээһэн аргамжаяа хэды газараар таһа тиирэн
мултаржа, туршахаар зэһэжэ эхилнэ.*

Арюун-Гоохон

Ай, хүхэ номин тэнгэримни!
Хүрьһэтэ алтан дэлхэйми,
Хүсэ шадалынь бусаагыш.
Алтан шарга нарамни,
Ами наһыень абаралсыш.
Хүсэндэнь хүсэ нэмэлсыш,
Бээдэнь шадал үршөөгыш.
Хүүгэн зүрхэнэй оёорһоо
Уйлан хайлан гуйналби!..

АРАДАЙ ХООР

Хүрьһэтэ алтан дэлхэй,
Хүсэ шадалынь бусаагыш.
Алтан шарга нарамни,
Ами наһыень абаралсыш.
Хүсэндэнь хүсэ нэмэлсыш,
Бээдэнь шадал үршөөгыш!..
Хүүгэн зүрхэнэй оёорһоо
Уйлан хайлан гуйналби!..

АРАДАЙ ХООР

Хүрһэтэ алтан дэлхэй,
Хүсэ шадалынь бусаагыш.
Алтан шарга нарамни,
Ами наһыень абаралсыш.
Хүсэндэнь хүсэ нэмэлсыш,
Бээдэнь шадал үршөөгыш!..

Энхэ-Булад баатар, Арюун-Гоохонойнгоо ба арад
зонойнгоо дуу дуулахадаа, хэдэн дахин хүсэ
нэмэжэ, дабагдашагүй хатуу номонуудые ангайсар
татахаһаа гадна хуха татажа хаяна.

Арадай хоор

Ай, заяан!!.

Хабата сарюун баатарнай!
Хариин хаанай хаба илаха
Сарюун баатар байнал манда!!.

Арюун-Гоохон

Ай, хүхэ номин тэнгэримни!..

Шуумар-Баатар

Баяраймни ехэ баяр бэ!!.

*Энхэ-Булад гурбан номо удаа удаагаар хуха татажа,
элшэнэрэй урда хаяна.*

Энхэ-Булад

Хонгор Эхэ оронһоомни
Хулжаа бэшэ юм баатарнууд,
Шамдан гэдэргээ бусажа,
Хаандаа ошожо дуулгагты!

*Ухаа мэдээ табиһан Захын баатар гүйжэ ороһоор,
хаанда хүгэдэжэ:*

Захын баатар

Хаан баабаймни!..
Хүлһэн харгы татажа,
Хүлэгэй хурдаар ерэбэлби.
Аюулта мэдээ асарбалби,
Аршалыт хан гүрэнөө!

Урда хүни үүр гэгээрхын багта
Шаралдай шара хаан
Шагшага олон сэрэгээрээ
Добтолжо оробол гүрэндэмнай!!

Хаан

Ай, заяан!..

Муухай хара мэдээ
Бог шэнги шэрэжэ ерэбэ ха юмши,
Хаанай элшэнэрые баряад,
Хаалгада саашань хаягты!

Һахюул сэрэгүүд хариин элшэнэрые туужа гарана.

Хаан

Энхэ-Булад, ши энэ дай ураадажа,
Магтаал хүлдэдэмни добтолоо гүш?
Харида хамжаһан харатан ха юмши,
Хаалгада саашань хаягты!!

Энхэ-Булад баатарые дахин хүлинэ, амитан зон

уйлалдана.

Хаан

Хан түрээ аршалха,
Хаба шадалаа харуулха
Сагнай болоо, баатарнууд!
Эрхэ-Мэргэн баатарни,
Баатар мэргэдээ дахуулан,
Сэрэг суураа хүтэлжэ,
Ороһон дайсаниие угтажа,
Гараһан дайсаниие үдэшэн
Мордохо болобош, тайжамни!
Дайсанаа түргэн даража,
Дархан солоёо олоорой!..

Эрхэ-Мэргэн

Хаан баабаймни, найдагты!
Дайсанаа дарахамни дамжаггүй.
Хэтын сахюур зүрхэтэйб,
Хэзээдэшье битнай илахаб!
Алтанхан зэнтэй даа һомонуудни,

Аладай холохонуур зэдэлүүлжэ.

Аргагүй олон дайсадые

Ами наһыень таһалуулхаб!

Харата дайсаниие дараад,

Хан гүрэниень эзэлжэб.

Хубита заяатаяа олоходоо,

Хожом айлшалжа ерэхэб.

Дайсанаа дарахамни дамжаггүй,

Хэтын сакюур зүрхэтэйб,

Хэзээдэшье битнай илахаб,

Сэрэгэй талаан намда!!.

*Энхэ-Буладые хаалтадань бусаажа, Эрхэ-
Мэргэниие дайнда үдэшэбэ.*

Х ү ш э г э

ДҮРБЭДЭХИ АКТ

Хара шулуун ханатай газар дорохи нүхэн харанхы хаалта. Ара талынь аржагар шулуун гэшхүүрэй дээрэ хабтагай хара шэрэм хаалтатай. Үүдэнэй хажуу талаар хүнэй тархиин багташагүй нүхөөр наранай элшэ гулдиран орожо, хаалта соохиие халта гэрэлтүүлнэ. Тэндэ Энхэ-Булад баатарһаа гадна, Солбон-Баатар Хэшэгтэ дархан хоёр байлсана.

Энхэ-Булад

Ари

Тэнгэрийн мүнхэ нарые

Үдэр һүнишье үзэнэгүйб.

Харанхы хүйтэн хаалтынгаа

Хаяа шэглэн хэбтэнэм, халаг!

Дайнай уряа дараашье наа,

Харюулан шадабагүйб дайсаниие,

Хаан эсэгын уршагнаа

Хара зонхонни зобохонь даа.

Арад зонойнгоо дурые,

Арьюн-Гоохонойнгоо нэшхэлые
Тон хатуухан туршалга дээрэ
Толото зүрхэндөө баталбаб.
Ямархан үйлэ тодхорһоо
Хаанай угта түрөө бэлэйб,
Түрэнэн уг изагууртамни
Хара жадха, хараал шэрээл шэнгэг!!.

Солбон-Баатар

Байзыш, баатарни!..
Дуулахадамни дураа гутан
Дуугарбалши хаан эзэндээ,
Яаран эртэ эхэ эсэгэдээ
Хараал шэрээл бү хүргыш!..

Энхэ-Булад

Ямар удхатай хэлэбэш,
Ядуу үбгэн баатарни?

Хэшэгтэ дархан

Энэ үбгэн яагааб?..

Солбон-Баатар

Наһанаймни ехэ зол гээшэб!..

Хаалтын үүдэнэй нээгдэхэдэ, Арьюн-Гоохон гүйжэ
ороһоор, эсэгээ тэбэрин таалана.

Арьюн-Гоохон

Ай, буурал эсэгэмни!..

Хэшэгтэ дархан

Басагамни, яагаад эндэ оролойбши?..

Арьюн-Гоохон

Айл аймаг зонхоннай
Арга мүрымни ололсоо.
Алта мүнгэ адхуулаад,
Һахюул сэрэгынь таталсаа.
Хаанай хара тагнуулһаа
Хоргодожо эндэ оролойб,
Хайрата буурал эсэгэмни,
Шамаяа золгохоо ерэлэйб.

Эхэ буурал оромнай
Эзэлэгдэжэ байна дайсанда.
Эрхэ-Мэргэн тайжа,
Илагдаад зугадажа арилба.
Хариин дайсан харамгүй,
Хара зониимнай хюдана.
Халюун шарга дайдымнай
Хатасар гандасар гэшхэбэ.
Эрэ хүнүүдтэ туһалхаа
Эхэнэр дайнда мордобо.
Энхэ-Булад баатарые
Эрижэ хаанһаа ядаба...
Энхэ-Булад баатарые
Хаанай хүбүүн бэшэ гээд,
Арад зоной дунда
Аман үгэ гараба.

Энхэ-Булад

Ай, Арюун-Гоохон дүүхэймни,
Халуун наранай элшэ шэнги
Харанхы хаалтымни гэрэлтүүлбэш!

Солбон-Баатар

Хүүгэдни, шагныт даа намайе,
Үнэн хэлсээл даа арад зонхон!

Баллада

Хорин жэлэй саада тээ
Холшор залуу ябаа бэлэйб.
Хүсэ шадал түгэлдэр
Хүндэ илагдажа үзөөгүй бэлэйб.
Мойһон харахан нюдэтэй,
Хараасгай далинууд нидхэтэй,
Хаража ханашагүй илдамхан
Хайратай зулгыхан амарагтай бэлэйб.
Үдэр бүри үхибүү хүлээн ябатарни,
Бuumал хаан эхэнэртэм хурисаад
Буляжа, намайе хаалгада хаяа юм.
Хайрата эхэшни түрэнөөр

Хаанай жүтөөнһөө гээгдээ юм...
Үхэтэрөө үриез үзэхгүй гүб гэжэ
Уйлажа гансаараа нуугша бэлэйб:
Үзөө, золгоо ха юмбиб даа,
Хонгор шарахан хүбүүмни!
Ерыш даа наашаа эсэгэдээ
Түрүүшынхиеэ шамаяа таалаһууб!!.

Энхэ-Булад

Ашата буурал эсэгэмни,
Амидыдашни шамаяа золгобо гүб?!.
(Ошожо эсэгэээ тэбэрибэ)

Солбон-Баатар

Жаргалаймни ехэ жаргал бэ,
Хүбүүгээ золгоһоноймни баяр лэ!..

Хэшэгтэ дархан

Яагаа ехэ баяр бэ,
Ямар золтой үдэр бэ!

Энхэ-Булад

Зүүдэндээ гүб — хэлыт!
Зүрхэмни сээжэдээ багтанагүй,
Дэлбэрэн газаашаа дүүлинэл,
Хаалтын шэрэм үүдые
Хамха дэлбэ татаха
Хаба шадал нэмээбэл!!.

Арюун-Гоохон

Хабата сарюун баатарни,
Хаба хүсэээ зангидыш!
Халуун инагхан дураяа
Хайрата шамдаа зорюулнаб.
Хатуу дайнда зориходошни,
Харгыншни хани болуужаб!

Хаалтын үүдэн дэлигдээд, хаан гэнтэ орожо ерэнэ.

Хаан

Ариозо
Гаргаһан хээли татасатай,

Түрэнэн хүбүүн харамтай, —
Хабата Энхэ баатарни,
Хаалтаһаа шамайе сүлөөлбэб.
Гэмээ халаглан гэмшэнэб,
Буруугаа мэдэрэн шаналнаб.
Эсэгийн һанаан үридэ юм,
Үрийн һанаан шулуунда юм...
Хардаһан хайрагуйахашни
Хамагымни алдаад тонилоо.
Муулар гомдолоо мартажа,
Мордохо болобош дайнда,
Гайхалта баатар хүбүүмни!
Дайгаа дараад бусахадашни,
Даагаа һүүлдээд тэхэрихэдэшни,
Наада зугаагаар угтажа,
Найр хуримаар найрлуулхаб!
Энхэ-Булад баатарта мүнгэн хэлмэ асаржа үгэнэ.

Энхэ-Булад

Үгы даа, хаан, үгы!
Хахасааб шини шуһанһаа,
Хара һанаата хаан-могой!
Харанхы нүхэн хаалта соо
Түрэнэн эсэгээ олооб!

Хаан

Юу?.. Юун гэнэш?.. Юу?!.

Энхэ-Булад

Энэ байна эсэгэмни!

Хаан

Бараниинь, бараниинь саазалха!!.

Энхэ-Булад

Үгы даа, хаан, үгы!
Һүлдөөшье, хаан, алдааш намда, —
Һүртэ засагшни дүүрээ!

*Хаалтын газра талаһаа Энхэ-Булад баатарые уриһан
град зоной дуунай абьян соностоно.*

Арадай хоор

Эрбэд, эрбэд шаргахан
Түмэнхэн адуудай түрүүндэ.
Энхэ-Булад баатарнай
Түмэнхэн сэрэгэй түрүүндэ!..

Энхэ-Булад

Дуулана гүш?
Дуудажа байна арад зонхонни!
Түрэл арад зонхондоо
Туһа ашыень харюулхаб!

Бuumал хаан гэдэргээ сугарихаар, хаалтын харанхыда орожо хосорно. Арад зон хаалтын үүдэндэ дүтэлжэ, Энхэ-Буладые уряалан дуудана.

Энхэ-Булад

Альган дээрээ тэнжээһэн
Арад зондоо албатайб.
Аша туһыетнай харюулхаб,
Аман тангаригаар баталнаб!

Энхэ-Булад Арюун-Гоохон хоёр эсэгэнэрээ хүтэлһөөр гаража ошоно. Хаан хаалта соо гээгдэнэ.

Х ү ш э г э
Эпилог

Байгал далайн эрье шадарай баржагар табсантай уланууд, далай дээгүүр саана Саяанай сагаан мүнгэн дуулганууд үглөөнэй хурса наранда ялалзан харагдана. Арюун тунгалаг далайн эрьедэ арад зон сугларжа, Энхэ-Булад баатарые дайһнаа бусахадань угтана. Холоһоо сэрэгэй дуунай абьяан соностоно.

Арадай хоор

Эрбэд, эрбэд шаргахан
Түмэнхэн адуунай түрүүндэ.
Энхэ-Булад баатарнай
Түмэнхэн сэрэгэй түрүүндэ.
Эзэрхэг хоротой дайсание
Илажа дараад тэхэрибэш.
Эхэ ороноо аршалжа,

Мүнхэ нэрээ нэрлүүлбэш!
Арюун-Гоохон Солбон-Баатар хоёр угтагшадай дунда үзэгдэнэ. Энхэ-Булад баатарай сэрэгүүд орожо ерэбэ.

Арадай хоор

Хабата сарюун баатар мэргэд,
Халуун амарымнай хүлээн абыт!
Энхэ-Булад баатар улаан торгон хубсаһатай, хуяг дуулгаяа үмдэнхэй орожо ерэнэ.

Энхэ-Булад

Арад зонхонни,
Амар мэндымни хүлээгыт!

Арадай хоор

Эхэ ороноо абарбаш даа,
Энхэ-Булад баатарнай!

Энхэ-Булад

Суута мэргэн баатарнуудтаа баяртайб!
Үхэлэй шарха хүртэнэн Хэшэгтэ дарханиие тэлэжэ асарна.

Арюун-Гоохон

Ай, буурал эсэгэмни,
Яагаабши иихэдээ, шархатаа гүш?!.

Арюун-Гоохон гүйн ошожо, эсэгээ тэбэрибэ. Энхэ-Булад дарханай дэргэдэ дүтэлбэ.

Хэшэгтэ дархан

Ай, басагамни!..
Минишни наһан дүүрээ даа.
Энхэ-Булад баатарни,
Басагымни бү орхёорой даа...
Эхэ ороноо аршалан,
Энхэ мүнхэ ябаарай...

Үгээ хэлэжэ дүүргэһээр ами табина.

Энхэ-Булад

Ашата буурал дархамни,
Амгалан найхан мордыш даа..
(Дарханай хүлдэ зогсожо тангариглана).

Ашата буурал ороно
Аршалхабди, аман тангаригаа
Абалсая, аха дүүнэр!

Сэрэгүүд ба арад зон

Аршалхабди, аман тангаригаа
Абалсая, аха дүүнэр!

Энхэ-Булад

Арад зоноо амгалан
Амар жаргуулхабди, тангариглая!

Хоор

Аман тангаригаа үргэе!

Энхэ-Булад

Тэнгэрээрээ, газараараа,
Улаан шуһаараа тангариглая!

Хоор

Аман тангаригаа абалсажа,
Алдар домог болгоё!

Энхэ-Булад һуулгатай хүн соо шуһаяа дуһаажа уугаад,
Хэшэгтэ дарханаа дээрэ үргэжэ, газаашань гаргана. Энэ
үедэ Эрхэ-Мэргэн үзэгдэжэ, Энхэ-Буладые
харбахар зэһэн байтарынь, Шуумар-Баатар тэрэниие
үрдин харбажа унагааба.

Шуумар-Баатар

Муу амитанай үри — хүн шэнгээр
Үхэжэшье шадахагүй юм ха юм...

Энхэ-Булад

Арад зонхонни!
Дэлиһэнээ хобтодонь хадагалжа,
Дэлһэтээ адуундань табижа,
Амар жаргаха сагнай болоо.
Атаата дайсаниие холо гэжэ
Гэнэдэхэгүйбди.

Аюулта могойе нарин гэжэ

Баһахагүйбди!

Сагаан хурьган тохом дээрэ Энхэ-Буладые һуулгажа,

ёһолоһон хүндэһлнэ.

Арадай хоор

Жаргалта найхан байдалда
Хүтэлыш маанараа, Энхэ-Баатар!
Зол жаргалай үүдые
Нээгыш маанартаа, хабата баатар!
Хүшэгэ

Улаан-Үдэ, 1939.

Намжил БАЛДАНО

ЭНХЭ-БУЛАД БААТАР

Дүрбэн акттай драматически поэмэ

ХАМААДАХА НЮУРНУУД:

Буумал хаан

Эрхэ-Мэргэн — хаанай ехэ хүбүүн

Энхэ-Булад — хаанай бага хүбүүн

Хэшэгтэ — дархан.

Арюун-Гоохон — дарханай басаган.

Солбон-Баатар — Энхэ-Буладайбодото эсэгэ

Шуумар-Баатар

Хулдаар-Баатар

Дууша үбгэн

Бөө

Удаган

Ахалагша һахюул

Һүлдын харуулшан

Захын баатар

Хаанай хаби ноёд, хатад, баатарнууд, мэргэд, сэрэгүүд,
элшэнэр, эрэгтэй эмэгтэй олон зон.

НЭГЭДЭХИ АКТ

Нажарай найхан саг. Мал адууһанай тэбээрэн тэнжэн,

гол мүрэнэй сэбэр тунгалаг болоод, уужам талын энгэртэ уняар мананай нуунагтан байха үедэ. Гоё найхан горхоной эрье шадар ногоон зүлгэ талмай дээрэ зунай зугаа наадан боложо, хүбүүд басагадай дуун жииян, холо ойрые зэдэлүүлэн байна.

Хоор ба танца

Үндэр уулын энгэртэ
Үлир мойһон һалбараа,
Үнгэ торгоор залаалаа,
Үүлэн хүхөөр намаалаа,
Үзүүрээрээ сэсэглээ,
Үрэ жэмэсээр хэшэглээ.
Үнэр үргэн дайдада
Үетэн нүхэд гүлгэс гээ,
Үрмэ тараг халяаха
Үреэл баяр ялагас гээ.

Хамтын хатар нааданай шийдэжэ, ханхинан жииян байха үедэ гүбээгэй саанаһаа тунхагшын дуунай абьян соностоод, тэрэнэй малгайн улаан залаа һахас гэжэ далда ороно. Хамтын хатар наадан зогсожо, хара зон хаанай хүртэ дарагдан хүгэдэнэ. Хаанай хаби ноёдоороо үнгэрхэдэнь хара үүлэн тунажа, һэб-һаб һэбшээ татана.

Хээрэ талын дунда ганса сагаан һэеы гэрэйнгээ үбэртэ хаантаниие үдэшэжэ гээгдэнэн Хэшэгтэ дархан, жэрхэхэн ба дураа гутаһан хэбэртэй.

Хэшэгтэ дархан

Ан ангаа абалхаяа
Абада гаража талийба даа...
(Басагандаа хандажа).
Хайрата ганса басагамни,
Халаглан уйдаһан хэбэртэйбши?

Арюун-Гоохон

Ай, буурал эсэгэмни!..
Ариозо
Хаанай ябаһан харгыгаар

Хара манан тунана.
Үхэл тахалаар анхилан,
Үбнэ ногоон хагдарна.
Хада дээгүүр наран мандаад,
Хабтагай дайдыем гэрэлтүүлыш!
Хамаг арад зонхондомни
Халуун жаргал хайрлыш!
Хаанай хашалангһаа хахасуулха
Хабата баатар түрэхэ гү?
Ай, сарюун Энхэ-Булад баатарни,
Яахадаа хаанай хүбүүн байгаабши даа...

Хэшэгтэ дархан

Дуугай, дуугай, басагамни!
Эрьехэ наран гэжэ бии юм...

Эрхэ-Мэргэнэй дуунай абьян холоһоо соностон дүтэлнэ.

Эрхэ-Мэргэн

Басаган, шамдаа би дуратайлби
Баруунхан хасараа үндүүлыш.

Үхинхэн, шамдааби дуратайлби

Үрөөһэн хасараа үндүүлыш.

Х э ш э г т э дархан

Наашаа талиижа ерэбэ ха,

Саашаа орол даа гэртээ.

*Арюун-Гоохон шамдан гэртээ ороно. Эрхэ-Мэргэнэй
дуун бүришье дүтэлнэ.*

Эрхэ-Мэргэн

Басаган, шамдаа би дуратайлби

Баруунхан хасараа үндүүлыш.

Үхинхэн, шамдаа би дуратайлби

Үрөөһэн хасараа...

(Орожо ерэхээр, Хэшэгтэ дарханда.)

Зай, үбгэн хара дархан,

Алтан зэнтэ номонуудни бэлэн гү?

Хэшэгтэ дархан

Агуу ехэ хаанай
Алдарта мэргэн тайжа,
Алтан зэнтэ номыетнай
Асаржа бариһууб тандаа.
*Дархан гаража ошоно. Эрхэ-Мэргэн дуулаһаар, гэр
тээшэ дүтэлнэ.*

Эрхэ-Мэргэн

Басаган, шамдаа би дуратайлби
Баруунхан хасараа үндүүлыш.
Үхинхэн, шамдаа би дуратайлби
Үрөөһэн хасараа үндүүлыш..

Энхэ-

Булад баатарай абяа абаһаар, анираа хатажа зогсоно.
Уданшьегүй Энхэ-Булад баатар орожо ерэнэ.
Тэрэнэй хойноһоо гэтэжэ мүрдэжэ ябаһан бөө удаган хөөр
бэээ нюун далда ороно.

Яагаа яаралтай ябаабши, Энхэ-Булад,
Басагантай болзортой байгаа гүш?

Энхэ-Булад

Ши эндэ юүндэ байгаабши?

Эрхэ-Мэргэн (омогтойгоор).

Агнууриин габьяадам
Абымни намда хайрлаһан
Алтан зэнтэ номонуудаа
Абаашахаа эндэ ерээб!

Энхэ-Булад (дураа гутаж).

Булагай майлада алаһан
Буга ногоон хоёртомни гыш!!

Эрхэ-Мэргэн

Аргатай хүн алдадаггүй юм,
Аха дүүнэр арсадаггүй юм!

Энхэ-Булад

Нюуртаа үһэтэй бэшэ аад,
Яаж урдаһаамни харанабши?!

Хэишэгтэ дархан номонуудыё асаржа, Эрхэ-Мэргэндэ

үгэнэ.

Хэшэгтэ дархан

Агуу ехэ хаанай
Алдарта мэргэн тайжа,
Алтан зэнтэ номыетнай
Асаржа барибаб тандаа.

Эрхэ-Мэргэн (Энхэ-Буладые ёгтолон)

Болзорто басагантаяа ушаржа,
Золтой ябажа бусыш даа!..
(Түргэн гаража ошоно).

Энхэ-Булад

*(Субынгаа хормой доро нюужа ябаһан мүнгэн
һэлмэ гаргажа, Хэшэгтэ дарханда хандана).*

Эритэ мүнгэн һэлмэ эбдээд,
Эрдэни хурдан һомонуудтамни
Эдитэ хурса зэн хээд үгыш даа.

Хэшэгтэ дархан

Ай, заяан зайлуул!..
Хабата сарюун баатарни,
Хаанай хүлдэдэ халдаба гүш?
Толгой бээмнай саазада,
Тохоног бээмнай минаадал!..

Энхэ-Булад

Хара зоной нэгэн бэлэйлши,
Хараалта хүлдэһөө бү айгыш.
Хаанай саазаһаа сухарингүй,
Хаба хүсэ нэмэлсыш!

Хэшэгтэ дархан

Аха дүүнэрэй хоорондын
Атаа жүтөөн бэшэ бэээ?
Атаа жүтөөнэй хоронһоо
Арюун дайдамни аршалаг!..

Энхэ-Булад

Хайрата үбгэн дархамни,
Хаан эсэгын хараалһаа

Хамнажа шамаяа аршалхаб,
Хани нүхэдтөө найданаб.

Хэшэгтэ дархан

Зай, яахаб даа...

Энхэ-Булад

Ашата буурал дархамни,
Хара зоной нэгэн бэлэйлши,
Хараалта хүлдэһөө бү айгыш.
Хаанай саазаһаа сухарингүй
Хаба нэмэлсэхэхээ бү арсыш.

Хэшэгтэ дархан

Ай, хүбүүн хүлэгни!

*Дархан нэлмэээ абажа гарана. Арюун-Гоохон гэрһээ
гаража ерэнэ.*

Арюун-Гоохон (Энхэ-Буладта).

Шиниингээ ехээр удаархада,
Сэдьхэлээ зобон байгаалби.

Энхэ-Булад

Ай, Арюун-Гоохон дүүхэймни,
Алтан төөриг дэлхэй дээрэ
Аляахан түрэн минингээ
Эрэн алаг зүрхэндэ
Этигэн найдан ябыш даа.

Арюун-Гоохон

Наһандаа найдажа ябаһан
Найдалтай хонгор амарагни!
Золгохо үдэрөө хүлеэжэ,
Зобоно гэжэ мэдыш даа...
Дура нэшхэлэй долгиңдо
Абтаба гэжэ ханыш даа...

Энхэ-Булад

Хайрата инагни, шагныш даа,
Халуун зүрхэндэм найдыш даа!

Арюун-Гоохон

Хабата шамаяа ханахадаа,

Халуун зүрхэмни хайлнал.

Энхэ-Булад

Уулынгаа оройгоор уняартааша

Ужамхан дайдамни мартуулхагүй.

Урихан зулгы амарагни

Ухаан зүрхэндэм мартуулхагүй.

*Энхэ-Буладые ооглоһон ангуушадай дуунай абьян
соностоно.*

Нүхэдни агнуурида урижа байна...

Шуумар баатар нүхэдөө дахуулан орожо ерэнэ.

Шуумар-Баатар

Ядабалди шамаяа хүлээжэ,

Яатараа удаарбаш, баатарни?

Ой тайгада гаража,

Ура мэргэеэ туршаял!

Хулдаар-Баатар

Адуунай мяхан хашараажа,

Ангай мяха һануулба.

Ара гурьбадаа абалжа,

Ангай атарые һунгаял!

Энхэ-Булад

Залуу наһанай наадан гэлэй,

Эдир наһанай тооһон бэлэй!!.

Хэшэгтэ дархан

(һомонуудтань зэн хээд асарна).

Алтан хайлуур номонойтнай

Алдарта хурдан һомонуудта

Зэн хэжэ асарбаб,

Зэбэ һодынь амалбаб.

Зориһон газартаа золтой ябаарай,

Зонхон арадаа мартангүй ябаарай!

Энхэ-Булад

Юрөөлтнай үеын болог,

Үгэтнай хэтын болог!

(Арюун-Гоохондо).

Зай, баяртай, инагни,

Замдаа шамаяа золгохоб!

Энхэ-Булад баатар мэргэдээрээ хамта гаража ошоно. Хэшэгтэ дархан Арюун-Гоохон хоёр тэдэнэрые үдэшэн, гэртээ ороно. Гүбээгэй бооридо хоргодон хэбтэһэн Эрхэ-Мэргэн бөө удаган хоёртоёо хамта гаража ерэнэ.

Эрхэ-Мэргэн

Балшыса барибаб шамайе,

Миниингээ хүсье мэдэхэш!

Хара дархантаяа хамта,

Хани нүхэдөөрөө булта,

Ядахын зоболон яһан дээрээ үзэхэт,

Тулихын тулай толгой дээрээ харахат!..

Х ү ш э г э

ХОЕРДОХИ АКТ

Улаан торгон асариин үбэртэ, олон эхэнэрнүүд зэлэ татан, зэргэ хашан һуужа, сагаан торгон һэеыдэ алтан луу шэрэнэ. Тэдэнэй дэргэдэ ордоной һахюул сэрэгүүд архидан зугаална. Амаа халаашадынь эхэнэрнүүдтэ халдажа, шаг шууяа татуулна.

Ахалагша һахюул

Дүүрээр дүүрээр аягалыш,

Дүлэтэй хара гэхэгүйлби.

Дүтэлөөд наашаа һуугыш,

Дүүлэгэр багахан гэхэгүйлби.

Хоор

Дүтэлөөд наашаа һуугыш,

Дүүлэгэр багахан гэхэгүйлби.

Байзал даа, саашаал даа...

Юун болоо гээшэб, хумхаараа гүт?!.

Ахалагша һахюул

Халитар дүүрээр аягалыш,

Хатуу хара гэхэгүйлби.

Хажуудам наашаа нуугыш,
Харюу багахан гэхэгүйлби.

Хоор

Хажуудам наашаа нуугыш,
Харюу багахан гэхэгүйлби.

Байзал даа, саашаал даа...

Бү шууя, зайл даа, юрэдөө,
ха-ха-ха... Ай!..

Түлэг хүхилгэн, зугаа боложо байтар, хаанай агнууриһаа
буужа ерэхэ мэдэгдэжэ, хүн зон хүлдөө унана. Һахюул
сэрэгүүд хүнүүдые зонхилжо, байра нуурияа эзэлнэ. Эрхэ-
Мэргэн, бөө удаган хоёрые дахуулан, ордоной асари сооһоо
гаража ерэнэ.

Эрхэ-Мэргэн (бөө удаган хоёрто)

Хаан эсэгын асуухада,
Хардан Энхэ-Буладые
Хара дархантайнь мэдүүлхэт!

Бөө Удаган хоёр

Ойлгоо, ойлгоо, ойлгообди.
Ойлгохын найнаар ойлгообди.

Ордоной хоор

Шэрүүн хатуу Бумал хаамнай,
Шэрүүн хатуу Бумал хаамнай,
Ангай атарые аблаад бусабал,
Ангай атарые ашаад ерэбэл...

Ангууриин олзо ан гүрөөһэ ашаһан тэлэһэн ангуушад
үнгэрнэ. Ноёд хатад олоор сугларжа, угтамжын ёһолол
захална. Эрхэ-Мэргэн эсэгее угталсан хүгэдэнэ. Хаан
орожо ерэнэ.

Хаан

Ай, заяан!..
Эрдэм бэлиг түгэлдэр,
Эрхэ-Мэргэн хүбүүмни,
Энхэ-Булад дүүдэйшни
Эндэ угтажа гараагүй аал?

Эрхэ-Мэргэн

Угтажа эсэгээ гараагүй хадаа

Ой тайгаяа зубшаа аабза...

Ашата хаан эсэгэмни,

Абын олзо хэр байгааб?

Хаан

Ханхан дайдын эзэдүүд

Харамгүй хайрлаа ангуудаа,

Үгэлгэ хайрын харюулан,

Үлгэн дайдадаа мургэхэм!

Эрхэ-Мэргэн

Тон зүб!

Угай заншал баримталан,

Урмашан дороо мургэгты.

Бурмал мүнгэн хэлмэээ

Буруу тээгээ агсагты.

Хаан

hүрхэй хануулан хэлэбэш,

hүлдым абаад ерэгты!

*Ухаа мэдээ алдаһан харуулшан гүйн ерэжэ, хаанай хүлдэ
hүгэдэн унана.*

Харуулшан

Хайрлыт, хаан эсэгэмни,

Хара тархийем саазалыт...

Хаража шадангүй хүлдыетнай.

Харата дайсанда абтабалби...

Хаан

Юу? Юу? Юу гэнэш?!

Харуулшан

Харата дайсан довтолжо,

Хан хүлдыетнай хулуугаал...

Хаан

Ай, заяан!..

Харуулшаниие хаалтада хаягты!

Ари

Табан хушуу мал үсхэжэ,
Хоёр хүлтэ зоние эзэлжэ,
Хаан боложо хууһаар
Дээрмэдэ ороогүй бэлэйлби...
Эритэээ буляагдаһан эрэ муу,
Багажаяа буляагдаһан баатар муу.
Тиихэдэ хүлдэээ хулуугдаһан хаан
Ямар хэмэр гэдэг бэ?!.
Эрхэ-Мэргэн хүбүүмни,
Ши юу хэлэхэ байнаш?

Эрхэ-Мэргэн

Уг заяанһаан асуугыт,
Ухаан түгэлдэр эсэгэмни,
Хаан (бөө удаган хоёрто)
Үнэниие мэдэжэ заагаашан,
Худалые танижа, хэлээшэн,
Хан түрымни түшгүүд,
Таанар үгээ хэлэгты!

Бөө Удаган хоёр

Хаан эзэнэй хэрэгтэ
Хаба шадалаа үгэнэбди
Эзэн хаанай мэдэлдэ
Энэ бэээ үгэнэбди.

Бөө удаган хоёр бөөлэжэ захалба.

Удай мүнгэн тэнгэриһээ
Удхалжа бууһан,
Улаан шарга наранһаа
Дугы барин бууһан,
Һэлымэ эбэрээрээ
Үндэр тэнгэриие зуран бууһан,
Һэнжымэ бойногоороо
Уһан далайе дүрэн бууһан,
Баруун хойто зүгтэ
Боро хуһан шүргөөлгэтэ
Буряад зоной заяан
Буха-Ноён баабайм, заагыш!..

Хоор

Ай, заяан зайлуул!
Ай, заяан зайлуул!
Үндэр тэнгэри аршалыш,
Үлгэн дэлхэй абарыш!..

Бөө

Агуу ехэ хаан эзэн!..

Удаган

Хаан баабаймни!..

Хаан

Юу мэдэбэт, хэлэгты!

Удаган

Хаан баабай, хүлдэдэтнай
Добтолһон дайсан — шинии
Халуун шунанайшни хүн байнал!...

Хаан (*ухаа алдажа*)

Хэнэй тухай хэлэ алдабаш,
Хэлэһэн үгээ мэдэнэ гүш?
Хардан худал хэлээ наа,
Хара тархяараа харюусахаш!..

Бөө

Агуу ехэ хаан эзэн!
Энхэ-Булад баатар тайжатнай
Эрдэни хүлдэ хэлмыетнай
Хулуужа дарханда эблүүлгээд,
Зэн хүүлэбэ гэбэл!

Хаан

Эрхэ-Мэргэн хүбүүмни,
Эдэ үнэн хэлэбэ гэшэ гү?..

Энхэ-Мэргэн

Заяанай заабари байнал даа...

Хоор

Ай, заяан зайлуул, тэнгэримни!..

Хаан

Баатар мэргэдые ябуулаад,

Хоюулайнь баряад асарагты!

Саазын дохёо татагты!!.

Хаан ордондо ороно. Эрхэ-Мэргэн сэрэгүүдые томилон
ябуулна. Саазын хэнгэрэг зэдэлжэ, амитан зон сугларна.

Хоор

Юун болоо гээшэб?..

Юун болоо гээшэб?!.

Ноёд түшэмэд хэлыт,

Ноёд түшэмэд хэлыт!..

Саазын дохёо юундэ татааб?

Саазын дохёо юундэ татаа гээшэб?!.

Юун болоо гээшэб?

Юун болоо гээшэб?

Хэнэй сааза хэхэнь гээшэб?

Хэнэй сааза хэхэнь гээшэб?

Аюулта саг тэхэрибэ гээшэ гү?

Аюулта хара саг тэхэрибэ гээшэ гү?

Хэниие асарба гээшэб?

Хэшэгтэ дарханиие асарба!..

*Сэрэгүүд Хэшэгтэ дарханиие үрсэгэшүүлэн шэрэжэ
асарна. Эсэгийнгээ хойноһоо Арюун-Гоохон гүйжэ ерэнэ.*

Арюун-Гоохон

Ай, хүхэ номин тэнгэримни!

Шамаие саазалхань гү хаан, эсэгэмни?!.

*Арюун-Гоохоной дууе дуулаһаар, хаан ордон сооһоо
гаража ерэнэ.*

Хаан

Ай, дорой хара дархан!..

Хан түрэдэмни урбажа,

Магтаал хүлдэдэмни добтолбо гүш?!.

Уг заяамни ушарымни заагаа,

Урдамни хэбтээд хэлэ үнэнөө!

Хэшэгтэ дархан

Хаан эзэн...

Һэргэг хахижа шадангүй

Һэлмэээ хаан абтаба хат.

Үбгэн буурал байнам даа,
Үнөөгөө абаха болобо бэээт.

Арюун-Гоохон

Ай, хүхэ номин тэнгэримни!..

Хаан

Юун гэнэш, дорой муу нохой!

Хэзээнэй эрэлхэг болобош?

Хэзээнэй зүрхэлиг болобош?

Үнэнөө хэлэ намда,

Үгы наашни саазалхаб!..

*Энхэ-Булад баатар агнуурида гараһан нүхэдөөрөө
хамта орожо ерэхээр.*

Энхэ-Булад

Зогсыт, хаан эсэгэмни, зогсогты!

Зоболонто дархан зэмэгүй, табигты!!.

Хаан

Тиихэдээ...

Һүлдэдэм добтолһон дайсан

Ши бэээрээ мүн гүш?!.

Энхэ-Булад

Һэлмышни хулуугаагүйб — абааб!

Амитанай нюдэнэй нёлбоһоор

Адхарһан горхо зогсоожо,

Арад зоноо жаргуулха

Арюун зорилготой ябааб!

Хаан

Хоюулайень баригты!

Хара тамада хаягты!!.

Хоор

Ай, заяан зайлуул!

Ай, заяан зайлуул!..

Хаанай сааза хатуурба,

Хараалта саг тэхэрибэ...

Арюун-Гоохон

Ари

Ай, номин тэнгэримни!
Ай, хүхэ номин тэнгэримни!..
Хайра ехэтэ хаан эзэн,
Хайрлыт уймар эсэгыемни.
Галта хара нюдэмни
Уһатан байнал — хайрлыт.
Хүрин алаг зүрхэмни
Шуһатан байнал — үршөөгыт!
Ай, зоболонто үбгэн эсэгэмни!..
Хабата сарюун баатарнууд,
Хаба хүсөөрөө туһалалсыт!
Хаһата арюун тэнгэримни,
Хараалта сааза тэхэрюулыт!..
Хаанай саазын хатууда
Хайрата зонхон зобонолди.
Хара шоройдо булагдан
Халуун аминһаа хahasаналди.
Хада дээгүүр наран мандаад,
Хабтагай дайдым гэрэлтүүлыш!
Хамаг арад зонхондомни
Халуун жаргал хайрлыш!!

Хоор

Хайрата хонгор дүүхэймнай,
Хайрлан шамаяа байналди.
Хаанай саазаһаа аршалха
Хаба шадалаар багалди.
Шоро муута үбгэниие
Абарха баатар байгша най.
Хара тамын нүхэнһөө
Мулталха арга олдогшо най.
Уужам үргэн дайдамнай
Уйдхарай нёлбоһоор салгидаба
Унаган хээли зонхоннай
Гашуудал зоболондо гангинаба!..

*Амитан зоной уур хилэн бусалжа, харуул сэрэгүүдые
хамха түрин, хаан тээшэ дугташана.*

Хаан

Хүрөө, болоо!!.

Сааза зогсоогты...

Хара дарханиие абаашаад,

Хаалгада саашань хаягты!

Энхэ-Булад баатарые

Хан хүлдэдэмни довтолһондонь

Хоёр далынь мэнгээрһые

Тануулжа нохойдо хаягты!!.

Хоор

Ай, заяан зайлуул, тэнгэримни!!.

Энхэ-Булад баатарые туужа абаашана. Хэшэгтэ дарханиие шэрэжэ гаргахадань, Арюун-Гоохон мууража унана, тэрэниие Шуумар баатар тодожо, гар дээрээ үргэн ябана.

Хүшэгэ

ГУРБАДАХИ АКТ

Хаанай улаан торгон асари дотор Шаралдай хаанай элшэнэрые угтажа, найр зугаа, арза хорзо уулган боложо, хүшэгэнэжэ байһан үе.

Ордоной хоор

Хатарша хүлэгүүдээ унахаджархёод,

Хадынгаа дабаае дабанхайбди.

Хариингаа айлшадые угтахаджархёод,

Хаанайнгаа ордондо найрланхайбди.

Абайхан хаанаймнай хайрануудынь

Аран дээхэнүүрээ яларанхай.

Арюухан тунгалаг алдар солонь

Аладайнгаа холохонуур толоронхой.

Шаралдай хаанай элшэнэрэй асарһан гурбан томо наадагуудые Буумал хаанда асаржа барина. Хаан ежэ баяртай бэлэг наадагуудые хаби ноёдтоо дамжуулан үгэнэ.

Ордоной хоор

Эзэнхэн хаанаймнай угтамжые,
Элшэнэр айлшад тогтоогыт!
Магтаал, магтаал, магтаал татая!
Хаан эзэнээ солolon магтая!
Гоё найхан басагадай хатар танца эхилнэ. Басагадай
хатарые хариин элшэнэр ехэ найшааһан хэбэртэй.

Хаан

Айлшаднай ама халаба,
Дууша үбгэн, дуулажа сэнгүүл!
Дууша үбгэн зоной дундаһаа гаража, хаан ноёдто
дохёод, зэргын тэг дунда һуужа, ятаган дээрэ наадажа,
дуугаа дуулаба.

Дууша үбгэн

Бухын бухын зохороондо
Буруугай буухираан мүнхэ хаяа.
Буряад зоной тииргэндэ
Зугаа наадан мүнхэ хаяа.
Уһан мүрэнэй дулаанда
Удхаша шубуун ерэнэ хаяа.
Уужам дайдымни зузаанда
Наадан зугаа мүнхэ хаяа.
Үбгэнэй дуунай дүүрэхэдэ, хоёр бүхэнэрэй барилдаан-
танца болоно. Тэдэнэрые сэрэгүүдэй танца халана. Шуумар
Баатар орожо ерэнэ.

Шуумар-Баатар

Энхэрыт, хаан эзэн,
Энхэ-Буладай захяае
Дамжуулхаа танда ерэлэйб.
Хариин хаанһаа хүлээһэн
Хараалта гурбан наадагууд
Бэлэг гуйлга бэшэ гэбэл!

Хаан

Тиихэдээ юуб?..

Шуумар-Баатар

Хатуу дайнай үүдэ дэлиһэн,

Харата муухай уряал гэбэл.
Наадагуудынь нандаагаад бусаагты,
наналынь таананаа мэдүүлэгты.

Хаан

Харата уряал гэбэ гүш?!

Шуумар-Баатар

Хабата баатарнуудаа уригты,
Хариин элшэнэртэ харуулагты.
Тэбхынь ангайсар татуулаад,
наадагынь гэдэргэнь бусаагты.
Хамаг зоноороо хамнажа,
Хараалта даие сарагты!

Хаан

Хатар наадаа зогсоогты,
Хабата баатарнуудымни уригты!

Хатар наадан зогсоно. Хулдаар-Баатар орожо ерэнэ.

Хулдаар-Баатар

Хаан эзэн,
Хабата баатарнууднай бэлэн болоо.

Ордоной хоор

Магтаал дуугаа татая,
Баатар мэргэдээ магтая!
Уулын шэнээн бараатай
Уужам найхан ордонтойбди.
Ургы сэсэг шэмэгтэй
Унаган хиидхүүр дайдатайбди.
Аянай холые агшаадаг
Адуунай дээжэ хүлэгтэйбди.
Абарга хүсэ шадалтай
Арсалан заан баатартайбди.

*Баатар мэргэд олоороо хүрээглэн, ордон соо орожо,
хаанай урда хүгэдэн дохино.*

Хаан

Хабата сарюун баатарнуудни,

Хаба хүсээ туршагты!

Баатарнуудай урда номо наадагуудые абаашажа табина. Тэдэнэр хойно хойноһоо туршажа үзэнэ, номонуудай хүбшэнүүдые татажа диилэхэ баатар байбагүй, – бултадаа гэдэргээ сухариба.

Хаан

Хабата сарюун Шуумар-Баатарни,
Хаба шэдиэе туршал даа.

Шуумар-Баатар туршажа үзөөд, гэдэргэнь табина.

Шуумар-Баатар

Аргамни үгыл даа, яагаабиб даа..

ХААН

Яагаабши, Шуумар-Баатарни?

Хулдаар-Баатар туршал даа.

Хулдаар-Баатар туршажа үзөөд, баһа дабангүй,
гэдэргэнь табиба. Хариин хаанай
элшэнэр омогорхон бахархан нууна.

Хулдаар-Баатар

Минишье аргамни үгыл даа...

Хаан

Танаа барагты даа, баатарнуудни...

Эрхэ-Мэргэн баатарни,

Ши туршаад үзэл даа.

Эрхэ-Мэргэн

Хаан баабаймни, хүлисэгты,

Баруун гараймни балсан соо

Баггүй үбшэнтэй болошоо юм...

Хаалтаһаа Энхэ-Булад баатарые

Асараад туршуулаад үзэгты.

Хэды шэнээн хүсэтэй юм ааб,

Хүн зомнай хаража мэдэг...

Хаан

Эрхэ-Мэргэн хүбүүмни,

Эрид үнэн хэлэбэш!

Энхэ-Булад баатарые

Эндэ дары асарагты!

Нахюул сэрэгүүд шамдан гаража ошоно. Арад
зоной дунда дураа гутаһан хэбэрэй дүүеэн соностоно.

Арадай хоор

Энхэ-Булад баатарай

Хоёр далынь мэнгээрһэ

Тануулжа хаяа бэшэ һэн гү?..

Далаа тануулһан баатарнай

Дабаха юумэ аал наадагуудые?..

Арюун-Гоохон Шуумар-Баатарай дэргэдэ гүйжэ ошоно.

Муухай хара шарайтай хаалтын нахюул дээһэн аргамжаар
хүлээтэй Энха-Булад баатарые ооһорлон хүтэлжэ асарна.

Амитан зон бүри олошорно.

Арюун-Гоохон

Ай, хүхэ нвмин тэнгэримни,

Ами наһыень абаралсыш!..

Хаан

Хамагнаа хабатай,

Бултанһаа хүсэтэйб

Гэгшэ бэлэй гүш намда?

Аба эдэ наадагуудые,

Ангайсар заалаад,

Аса мэнэ намда!

Энхэ-Булад

Яагаабта, хаан, наадалаа гүт намайе,

Яагаабта, далани мэнгээрһэ тануулаад,

Һүүлдэнь туршажа байхадаа?

Хабата баатарнуудтнай яагаа юм?

Үгы даа, минии аргамгүй!

Хаан

Таабаб гэхэдээ шадамар аад,

Татаха болоходоо сухариба гүш?!.

Шуумар-Баатар

Үргэн сээжэдээ хүсээ мэдыш,

Үлгэн дайдынгаа нэрые һаныш.
Баатар мэргэдшни бараңдаа,
Арад зонхоншни бултадаа
Хүлээн энгэн байналди,
Хүсэ шадалыешни мэдэнэлди.

Арадай хоор

Үргэн сээжэдээ хүсээ мэдыш,
Үлгэн дайдынгаа нэрые һаныш.
Баатар мэргэдшни бараңдаа,
Арад зонхоншни бултадаа
Найдан хүлээн байналди,
Хүсэндэшни хүсэ нэмэхэлди.

Энхэ-Булад

Хаан тайжа хоёрой хоролхон байхада,
Хоёр шандааһамни хотогодшье гэнэгүй.
Арад зонингоо найдан байхада,
Арсаха аргамнигүй, дүүргэхэ уялгатайб!

*Хара дээһэн аргамжаяа хэды газараар таһа тиирэн
мултаржа, туршахаар зэһэжэ эхилнэ.*

Арюун-Гоохон

Ай, хүхэ номин тэнгэримни!
Хүрьһэтэ алтан дэлхэймни,
Хүсэ шадалынь бусаагыш.
Алтан шарга нарамни,
Ами наһыень абаралсыш.
Хүсэндэнь хүсэ нэмэлсыш,
Бээдэнь шадал үршөөгыш.
Хүүгэн зүрхэнэй оёорһоо
Уйлан хайлан гуйналби!..

Арадай хоор

Хүрьһэтэ алтан дэлхэй,
Хүсэ шадалынь бусаагыш.
Алтан шарга нарамни,
Ами наһыень абаралсыш.

Хүсэндэнь хүсэ нэмэлсыш,
Бээдэнь шадал үршөөгыш!..
Хүүгэн зүрхэнэй оёорһоо
Уйлан хайлан гуйналби!..

АРАДАЙ ХООР

Хүрьһэтэ алтан дэлжэй,
Хүсэ шадалынь бусаагыш.
Алтан шарга нарамни,
Ами наһыень абаралсыш.
Хүсэндэнь хүсэ нэмэлсыш,
Бээдэнь шадал үршөөгыш!..

Энхэ-Булад баатар, Арюун-Гоохонойнгоо ба арад
зонойнгоо дуу дуулахадаа, хэдэн дахин хүсэ
нэмэжэ, дабагдашагүй хатуу номонуудыг ангайсар
татахаһаа гадна хуха татажа хаяна.

Арадай хоор

Ай, заяан!!
Хабата сарюун баатарнай!
Хариин хаанай хаба илаха
Сарюун баатар байнал манда!!.

Арюун-Гоохон

Ай, хүхэ номин тэнгэримни!..

Шуумар-Баатар

Баяраймни ехэ баяр бэ!!.

*Энхэ-Булад гурбан номо удаа удаагаар хуха татажа,
элшэнэрэй урда хаяна.*

Энхэ-Булад

Хонгор Эхэ оронһоомни
Хулжаа бэшэ юм баатарнууд,
Шамдан гэдэргээ бусажа,
Хаандаа ошожо дуулгагты!

*Ухаа мэдээ табиһан Захын баатар гүйжэ ороһоор,
хаанда хүгээдэжэ:*

Захын баатар

Хаан баабаймни!..
Хүлхэн харгы татажа,
Хүлэгэй хурдаар ерэбэлби.
Аюулта мэдээ асарбалби,
Аршалыт хан гүрэнөө!
Урда хүни үүр гэгээрхын багта
Шаралдай шара хаан
Шагшага олон сэрэгээрээ
Добтолжо оробол гүрэндэмнай!!.

Хаан

Ай, заяан!..
Муухай хара мэдээ
Бог шэнги шэрэжэ ерэбэ ха юмши,
Хаанай элшэнэрые баряад,
Хаалтада саашань хаягты!
Нахюул сэрэгүүд хариин элшэнэрые туужа гарана.

Хаан

Энхэ-Булад, ши энэ дай ураадажа,
Магтаал хүлдэдэмни добтолоо гүш?
Харида хамжаһан харатан ха юмши,
Хаалтада саашань хаягты!!.
*Энхэ-Булад баатарые дахин хүлинэ, амитан зон
уйлалдана.*

Хаан

Хан түрээ аршалха,
Хаба шадалаа харуулха
Сагнай болоо, баатарнууд!
Эрхэ-Мэргэн баатарни,
Баатар мэргэдээ дахуулан,
Сэрэг суураа хүтэлжэ,
Ороһон дайсаниие угтажа,
Гараһан дайсаниие үдэшэн
Мордохо болобош, тайжамни!
Дайсанаа түргэн даража,
Дархан солоёо олоорой!..

Эрхэ-Мэргэн

Хаан баабаймни, найдагты!
Дайсанаа дарахамни дамжаггүй.
Хэтын сахюур зүрхэтэйб,
Хээээдэшье битнай илахаб!
Алтанхан зэнтэй даа номонуудни,
Аладай холохонуур зэдэлүүлхэ.
Аргагүй олон дайсадые
Ами наһыень таһалуулхаб!
Харата дайсаниие дараад,
Хан гүрэниие эзэлхэб.
Хубита заяатаяа олоходоо,
Хожом айлшалжа ерэхэб.
Дайсанаа дарахамни дамжаггүй,
Хэтын сакюур зүрхэтэйб,
Хээээдэшье битнай илахаб,
Сэрэгэй талаан намда!!.

*Энхэ-Буладые хаалтадань бусаажа, Эрхэ-
Мэргэниие дайнда үдэшэбэ.*

Хүшэгэ

ДҮРБЭДЭХИ АКТ

Хара шулуун ханатай газар дорохи нүхэн харанхы хаалта. Ара талынь аржагар шулуун гэшхүүрэй дээрэ хабтагай хара шэрэм хаалтатай. Үүдэнэй хажуу талаар хүнэй тархиин багташагүй нүхөөр наранай элшэ гулдиран орожо, хаалта соохиие халта гэрэлтүүлнэ. Тэндэ Энхэ-Булад баатарһаа гадна, Солбон-Баатар Хэшэгтэ дархан хоёр байлсана.

Энхэ-Булад

Ари

Тэнгэрийн мүнхэ нарые
Үдэр хүнишье үзэнэгүйб.
Харанхы хүйтэн хаалтынгаа
Хаяа шэглэн хэбтэнэм, халаг!

Дайнай уряа дараашье наа,
Харюулан шадабагүйб дайсание,
Хаан эсэгийн уршагнаа
Хара зонхонни зобохонь даа.
Арад зонойнгоо дурые,
Арюун-Гоохонойнгоо нэшхэлые
Тон хатуухан туршалга дээрэ
Толото зүрхэндөө баталбаб.
Ямархан үйлэ тодхорһоо
Хаанай угта түрөө бэлэйб,
Түрэнэн уг изагууртамни
Хара жадха, хараал шэрээл шэнгэг!!.

Солбон-Баатар

Байзыш, баатарни!..
Дуулахадамни дураа гутан
Дуугарбалши хаан эзэндээ,
Яаран эртэ эхэ эсэгэдээ
Хараал шэрээл бү хүргыш!..

Энхэ-Булад

Ямар удхатай хэлэбэш,
Ядуу үбгэн баатарни?

Хэшэгтэ дархан

Энэ үбгэн яагааб?..

Солбон-Баатар

Наһанаймни ехэ зол гээшэб!..

Хаалтын үүдэнэй нээгдэхэдэ, Арюун-Гоохон гүйжэ
ороһоор, эсэгээ тэбэрин таалана.

Арюун-Гоохон

Ай, буурал эсэгэмни!..

Хэшэгтэ дархан

Басагамни, яагаад эндэ оролойбши?..

Арюун-Гоохон

Айл аймаг зонхоннай
Арга мұрымни ололсоо.
Алта мұнгэ адхуулаад,

Нахюул сэрэгын таталсаа.
Хаанай хара тагнуулһаа
Хоргодожо эндэ оролойб,
Хайрата буурал эсэгэмни,
Шамаяа золгохоо ерэлэйб.
Эхэ буурал оромнай
Эзэлэгдэжэ байна дайсаңда.
Эрхэ-Мэргэн тайжа,
Илагдаад зугадажа арилба.
Хариин дайсан харамгүй,
Хара зониимнай хюдана.
Халюун шарга дайдымнай
Хатасар гандасар гэшхэбэ.
Эрэ хүнүүдтэ туһалхаа
Эхэнэр дайнда мордобо.
Энхэ-Булад баатарые
Эрижэ хаанһаа ядаба...
Энхэ-Булад баатарые
Хаанай хүбүүн бэшэ гээд,
Арад зоной дунда
Аман үгэ гараба.

Энхэ-Булад

Ай, Арюун-Гоохон дүүхэймни,
Халуун наранай элшэ шэнги
Харанхы хаалтымни гэрэлтүүлбэш!

Солбон-Баатар

Хүүгэдни, шагныт даа намайе,
Үнэн хэлсээл даа арад зонхон!

Баллада

Хорин жэлэй саада тээ
Холшор залуу ябаа бэлэйб.
Хүсэ шадал түгэлдэр
Хүндэ илагдажа үзөөгүй бэлэйб.
Мойһон харахан нюдэтэй,
Хараасгай далинууд нидхэтэй,
Хаража ханашагүй илдамхан

Хайратай зулгыхан амарагтай бэлэйб.
Үдэр бүри үхибүү хүлээн ябатарни,
Буумал хаан эхэнэртэм хурисаад
Буляжа, намайе хаалгада хаяа юм.
Хайрата эхэшни түрэхөөр
Хаанай жүтөөнхөө гээгдээ юм...
Үхэтэрөө үриез үзэхгүй гүб гэжэ
Уйлажа гансаараа нуугша бэлэйб:
Үзөө, золгоо ха юмбиб даа,
Хонгор шарахан хүбүүмни!
Ерыш даа наашаа эсэгэдээ
Түрүүшынхиеэ шамаяа таалаһууб!!.

Энхэ-Булад

Ашата буурал эсэгэмни,
Амидыдашни шамаяа золгобо гүб?!.
(Ошожо эсэгэээ тэбэрибэ)

Солбон-Баатар

Жаргалаймни ехэ жаргал бэ,
Хүбүүгээ золгоһоноймни баяр лэ!..

Хэшэгтэ дархан

Яагаа ехэ баяр бэ,
Ямар золтой үдэр бэ!

Энхэ-Булад

Зүүдэндээ гүб — хэлыт!
Зүрхэмни сээжэдээ багтанагүй,
Дэлбэрэн газаашаа дүүлинэл,
Хаалтын шэрэм үүдые
Хамха дэлбэ татаха
Хаба шадал нэмээбэл!!.

Арюун-Гоохон

Хабата сарюун баатарни,
Хаба хүсэээ зангидыш!
Халуун инагхан дураяа
Хайрата шамдаа зорюулнаб.
Хатуу дайнда зориходошни,

Харгыншни хани болуужаб!
Хаалтын үүдэн дэлигдээд, хаан гэнтэ орожо ерэнэ.

Хаан

Ариозо

Гаргаһан хээли татасатай,
Түрэнэн хүбүүн харамтай, —
Хабата Энхэ баатарни,
Хаалтаһаа шамайе сүлөөлбэб.

Гэмээ халаглан гэмшэнэб,
Буруугаа мэдэрэн шаналнаб.
Эсэгын ханаан үридэ юм,
Үриин ханаан шулуунда юм...

Хардаһан хайрагуйахашни
Хамагымни алдаад тонилоо.

Муулар гомдолоо мартажа,
Мордохо болобош дайнда,
Гайхалта баатар хүбүүмни!

Дайгаа дараад бусахадашни,
Даагаа һүүлдээд тэхэрихэдэшни,
Наада зугаагаар угтажа,
Найр хуримаар найрлуулхаб!

Энхэ-Булад баатарта мүнгэн нэлмэ асаржа үгэнэ.

Энхэ-Булад

Үгы даа, хаан, үгы!

Хахасааб шини шуһанһаа,
Хара ханаата хаан-могой!
Харанхы нүхэн хаалта соо
Түрэнэн эсэгэеэ олооб!

Хаан

Юу?.. Юун гэнэш?.. Юу?!

Энхэ-Булад

Энэ байна эсэгэмни!

Хаан

Бараниинь, бараниинь саазалха!!

Энхэ-Булад

Үгы даа, хаан, үгы!
Һүлдөөшье, хаан, алдааш намда, —
Һүртэ засагшни дүүрээ!

*Хаалтын газраа талаһаа Энхэ-Булад баатарые уриһан
арад зоной дуунай абяан соностоно.*

Арадай хоор

Эрбэд, эрбэд шаргахан
Түмэнхэн адуудай түрүүндэ.
Энхэ-Булад баатарнай
Түмэнхэн сэрэгэй түрүүндэ!..

Энхэ-Булад

Дуулана гүш?
Дуудажа байна арад зонхонни!
Түрэл арад зонхондоо
Туһа ашыень харюулхаб!

Буумал хаан гэдэргээ сухариһаар, хаалтын харанхыда
орожо хосорно. Арад зон хаалтын үүдэндэ дүтэлжэ, Энхэ-
Буладые уряалан дуудана.

Энхэ-Булад

Альган дээрээ тэнжээһэн
Арад зондоо албатайб.
Аша туһыетнай харюулхаб,
Аман тангаригаар баталнаб!

*Энхэ-Булад Арюун-Гоохон хоёр эсэгэнэрээ хүтэлһөөр
гаража ошоно. Хаан хаалта соо гээгдэнэ.*

Х ү ш э г э

Эпилог

Байгал далайн эрье шадарай баржагар табсантай
уланууд, далай дээгүүр саана Саяанай сагаан мүнгэн
дуулганууд үглөөнэй хурса наранда ялалзан харагдана.
Арюун тунгалаг далайн эрьедэ арад зон сугларжа, Энхэ-
Булад баатарые дайһаа бусахадань угтана. Холоһоо
сэрэгэй дуунай абяан соностоно.

Арадай хоор

Эрбэд, эрбэд шаргахан
Түмэнхэн адуунай түрүүндэ.

Энхэ-Булад баатарнай
Түмэнхэн сэрэгэй түрүүндэ.
Эзэрхэг хоротой дайсание
Илажа дараад тэхэрибэш.
Эхэ ороноо аршалжа,
Мүнхэ нэрээ нэрлүүлбэш!

*Арюун-Гоохон Солбон-Баатар хоёр угтагшадай дунда
үзэгдэнэ. Энхэ-Булад баатарай сэрэгүүд орожо ерэбэ.*

Арадай хоор

Хабата сарюун баатар мэргэд,
Халуун амарымнай хүлээн абыт!

*Энхэ-Булад баатар улаан торгон хубсаһатай, хуяг
дуулгаяа үмдэнхэй орожо ерэнэ.*

Энхэ-Булад

Арад зонхони,
Амар мэндымни хүлээгйт!

Арадай хоор

Эхэ ороноо абарбаш даа,
Энхэ-Булад баатарнай!

Энхэ-Булад

Суута мэргэн баатарнуудтаа баяртайб!

Үхэлэй шарха хүртэнэн Хэшэгтэ дархание тэлэжэ
асарна.

Арюун-Гоохон

Ай, буурал эсэгэмни,
Яагаабши иихэдээ, шархатаа гүш?!.

*Арюун-Гоохон гүйн ошожо, эсэгээ тэбэрибэ. Энхэ-Булад
дарханай дэргэдэ дүтэлбэ.*

Хэшэгтэ дархан

Ай, басагамни!..

Минишни наһан дүүрээ даа.

Энхэ-Булад баатарни,

Басагымни бү орхёорой даа...

Эхэ ороноо аршалан,

Энхэ мүнхэ ябаарай...

Үгээ хэлэжэ дүүргэхээр ами табина.

Энхэ-Булад

Ашата буурал дархамни,
Амгалан найхан мордыш даа..
(*Дарханай хүлдэ зогсожо тангариглана*).

Ашата буурал ороно
Аршалхабди, аман тангаригаа
Абалсая, аха дүүнэр!

Сэрэгүүд ба арад зон

Аршалхабди, аман тангаригаа
Абалсая, аха дүүнэр!

Энхэ-Булад

Арад зоноо амгалан
Амар жаргуулхабди, тангариглая!

Хоор

Аман тангаригаа үргэе!

Энхэ-Булад

Тэнгэрээрээ, газараараа,
Улаан шуһаараа тангариглая!

Хоор

Аман тангаригаа абалсажа,
Алдар домог болгоё!

Энхэ-Булад һуулгатай хүн соо шуһаяа дуһаажа уугаад,
Хэшэгтэ дарханаа дээрэ үргэжэ, газаашань гаргана. Энэ
үедэ Эрхэ-Мэргэн үзэгдэжэ, Энхэ-Буладые
харбахаар зэһэн байтарынь, Шуумар-Баатар тэрэниие
үрдин харбажа унагааба.

Шуумар-Баатар

Муу амитанай үри — хүн шэнгээр
Үхэжэшье шадахагүй юм ха юм...

Энхэ-Булад

Арад зонхонни!
Дэлиһэнээ хобтодонь хадагалжа,
Дэлһэтээ адуундань табижа,
Амар жаргаха сагнай болоо.

Атаата дайсаниие холо гэжэ
Гэнэдэхэгүйбди.
Аюулта могойе нарин гэжэ
Баһахагүйбди!

*Сагаан хурьган тохом дээрэ Энхэ-Буладые нуулгажа,
ёһолон хүндэлнэ.*

Арадай хоор

Жаргалта найхан байдалда
Хүтэлыш маанараа, Энхэ-Баатар!
Зол жаргалай үүдые
Нээгыш маанартаа, хабата баатар!
Хүшэгэ

Улаан-Үдэ, 1939.